

bilimname XXXVI, 2018/2, 189-212
Geliş Tarihi: 29.08.2018, Kabul Tarihi: 01.10.2018, Yayın Tarihi: 31.10.2018
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.455840>

SAÇAKLIZÂDE MEHMED EFENDİ'NİN (V. 1145/1732) İLİMLERE BAKIŞI: Tertîbü'l-'Ulûm Bağlamında Bir İnceleme

Yasin APAYDIN^a

Öz

Müslüman düşünürler kendi dönemlerine gelinceye kadar ortaya konan ilim anlayışlarını ilimler tasnifine tahsis ettikleri eserlerde ele almışlardır. Bu eserler, onların ilimleri belirli ölçütleri dikkate alarak tasnif çabaları görülebileceği gibi bu düşünürlerin ilim anlayışları ve ilimler arası hiyerarşiye dair fikirlerini de ihtiva etmektedir. Bu düşünürler arasında Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin *Tertîbü'l-'ulûm* adını verdiği eseri, onun genel bir ilimler tasnifi anlayışını ortaya koymasına yanında kendi düşüncesi içerisinde ilimlere bakışına dair önemli bilgiler sunmaktadır. İlimleri fayda kavramını merkeze alarak tasnif ettiği bu çalışmada otuz beş kadar ilim detaylı bir şekilde yer almaktadır. Bu ilimler mevzu, mesail, mebadi ve mesâili olması zorunlu felsefi ilimler yanında bazı ilimlerin alt ilimleri şeklinde değerlendirilebilecek olanları da kapsamaktadır. Eser, ilimler tasnifi eseri olmanın ötesinde Saçaklızâde'nin dönemine dair izlenimlerini de içermekte ve o dönem eğitim kurumları olan medreselerde görülen bazı yanlış veya eksik tutumların düzeltilmesi ve tamamlanmasına yönelik bazı teklifleri içermektedir. Eserin hâtimesini oluşturan ve felsefi ilimlere dair müellifin yargılarını içeren kısım, Saçaklızâde'nin felsefe anlayışına dair önemli bilgiler barındırmakta olup İslam felsefesi tarihinde Gazalî ile en üst düzeyde temsil edilen felâsife karşılığını ve felsefi ilimlerin tümüyle değil de kısmen reddini net bir dille ortaya koymaktadır. Bu çalışma, zikredilen eser bağlamında Saçaklızâde'nin ilimlere bakışını ve bu bakış açısının bir sonucu olarak felsefi ilimlere dair mülâhazalarını ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar kelimeler: İslam Felsefesi, Saçaklızâde, Tertîbü'l-'ulûm, Fayda, Felsefi İlimler.

^a Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, yasin.apaydin@istanbul.edu.tr

ÂÇAKLİZÂDE'S (D. 1145/1732) UNDERSTANDING OF AL-'ULÛM: A STUDY IN THE CONTEXT OF TARTİB AL-'ULÛM

Muslim thinkers including al-Fârâbi, al-Khawârizmî, and Ibn Sinâ tried to present a general view of the sciences through their works on the classification of sciences (tasnif al-'ulum). For some the concept of science was more philosophical, while others preferred a more general approach. Ottoman thinker Mehmed b. Abî Bakr known as Saçaklızâde in his *Tartîb al-'ulum* sought to present the classification of sciences in a broad sense in which he dealt with thirty five sciences covering their definitions, scopes and main issues...

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

XVII. asrın son ve XVIII. asrın ilk yarısında yaşayan Mehmed b. Ebi Bekr, daha bilinen ismiyle Saçaklızâde Mehmed Efendi çok yönlü bir Osmanlı düşünürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Hayatı hakkında çok detaylı bilgilere sahip olmamakla birlikte genel hatlarıyla 1070-1080/1660-1670 yılları arasında memleketi Maraş'ta doğduğu kaydedilmektedir. İlk eğitimini memleketinde Hasan Mar'aşî, Dârendeli Hamza Efendi ve Ayıntâbî Mehmed Efendi gibi âlimlerden aldığı belirtilen Saçaklızâde, sonrasında Şam'a giderek Abdülgani en-Nablusî'den tefsir ve hâdis ilimlerini tahsil etmiş ve tarikat hilâfeti almıştır. Bilâhare memleketi Maraş'a dönüş yapmış ve vefat senesi olan 1145/1732'ye kadar tedris faaliyetinde bulunarak Hüseyin b. Haydar Mar'aşî, Abdurrahman b. Ali el-Ayıntâbî, ve Mehmed b. Ömer ed-Dârendevî gibi öğrenciler yetiştirmiştir.¹

Tefsirden fıkha, mantıktan cecele, münâzaradan kelâma kadar aklî ve

¹ Saçaklızâde'nin hayatı ve eserleri ile ilgili bilgi için bkz. Tahsin Özcan, "Saçaklızâde Mehmed Efendi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 35 (Ankara: TDV Yay., 2008), 368-370. Saçaklızâde'nin Şam'da eğitim aldıktan ne kadar sonra memleketi Maraş'a dönüş yaptığına dair elimizde kesin bir veri olmamakla birlikte eserlerinin başında yer verdiği bilgiler üzerinden bazı değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. O, *Hâşiye 'alâ Şerhi 'Akâidi'n-Nesefiyye*'nin başında hayatına ilişkin şu ifadelerle yer vermektedir: "Hicretten sonra 1100 senesinde Halep Şa'bâniyye [Medresesi]'nde tedris vazife bana tevdi edildiğinde daha öncesinde tedris etmediğim Hayâlî ve Kul Ahmed'in [*Şerh-i Akâid*] hâşiyeleri üzerine müsveddeler yazmıştım. Sonrasında memleketime dönünce yeniden tedris etmek nasib olunca onların üzerine başka müsveddeler kaleme aldım". Saçaklızâde'nin aktardıklarına göre Şam'daki eğitimi sonrasında doğrudan Maraş'a dönmek yerine 1688-1689 yılı içerisinde bir müddet Halep'te müderrislik vazifesi deruhte etmiştir. Saçaklızâde'nin sonrasında yer verdiği ifadelerden, müsveddenin yazılışı ile yeniden tertibi arasında yirmi yıla yakın bir süre bulunmaktadır ki bu da 1710 yılı civarına tekabül etmektedir. Bkz. Saçaklızâde, *Hâşiye 'alâ Şerhi 'Akâidi'n-Nesefiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Râgıb Paşa, nr. 734, 1b.

naklî ilimlerin çoğunda telifi bulunan Saçaklızâde'nin eserleri, o henüz hayattayken muhtelif yerlerde istinsah edilerek çoğaltılmış ve yüzlerce yazma nüshadan oluşan bir külliyyat meydana gelmiştir. Bu durum onun hem yaşadığı dönem hem de sonrasındaki etkisini göstermesi açısından dikkat çekicidir.² Etki gücü yüksek olan eserleri arasında yer alan ve ilimler tasnifine tahsis ettiği eseri *Tertîbü'l-'ulûm* (İlimlerin Tertibi), “felsefe karşıtı söylem” ihtiva ettiği gerekçesiyle ön plana çıkartılarak müstakil araştırmalara konu edilmiştir.³

Biz de çalışmamızda, felsefî nitelikte olanlara özel atıfla, onun ilimlere genel ve bütüncül bakışını *Tertîbü'l-'ulûm*'u esas alarak ortaya koymaya çalışacağız. Bunu yaparken de ilimler tasnifinde herhangi bir kriteri esas alıp almadığı, aldıcysa bunun ne olduğu ve genel ilim anlayışına nasıl yansıdığına tespitine gayret edeceğiz. Benzer konulara diğer eserlerinde de yer verip vermediği ve ne oranda tutarlı bir bütün sergilediği de imkân ölçüsünce ortaya koymaya gayret edeceğimiz hususlar arasındadır. İlimler tasnifi meselesine girmeden önce eserin mahiyeti ve kapsamının da ele alınması gerektiğini düşünmekteyiz. Dolayısıyla çalışmamızda eserin mahiyetine geniş olarak yer verilecek ve eldeki tek basılı neşrinin mevcut yazma nüshalara kıyasla değerlendirmesi yapılacaktır. Sonrasında bizim değer temelli olarak gördüğümüz Saçaklızâde'nin ilim anlayışına yer verilecek ve özellikle fayda kavramı etrafında analiz edilecektir. Son olarak *Tertîbü'l-'ulûm* başta olmak üzere telif ettiği eserlerin çoğunda Saçaklızâde'nin felsefî ilimlere karşı getirdiği tutumunun nasıl anlaşılması gerektiğine dair bir teklif sunulacaktır.

A. *Tertîbü'l-'ulûm*'un Mâhiyeti

Tertîbü'l-'ulûm daha ilk yazıldığı andan itibaren geniş bir coğrafyaya yayılma imkânı bulmuş ve birçok kişi tarafından istinsah edilerek okunan

² Saçaklızâde'nin de farkında olduğu bu durumu en net şekilde *Neşru't-Tevâli'* adlı eserine atıfta bulunduğu sırada sarf ettiği sözlerde görebiliriz. Elinde olsa mezkur eserinin nüshalarını toplayıp imha etmek isteğini belirttikten sonra buna güç yetiremeyeceğini söylemesi eserin daha o dönemde oldukça yaygın bir şekilde bulunduğunu göstermektedir. Bkz. Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, thk. Muhammed İsmail es-Seyyid Ahmed, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988), 214. Belirtmek gerekir ki bu durum *Neşru't-Tevâli'* ile sınırlı değildir. İleride de görüleceği üzere *Tertîbü'l-'ulûm* da müellifin hayatta olduğu yıllarda muhtelif yerlerde istinsah edilmiştir.

³ Adem Akın-Remzi Demir, “Saçaklızâde Muhammed İbn Ebi Bekr el-Mar'aşî ve Tertîb el-'Ulûm Adlı Eseri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 16 (2014), 1-64; Mehmet Gel, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı İlim Geleneğindeki 'Hakim Çizgi'ye 'Felsefe' Odaklı Bir Eleştiri: Saçaklızâde Muhammed el-Mar'aşî”, *Ötekiler Peşinde: Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan* içinde, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), 643-663.

eserler arasında girmiştir. Bunda müellifinin şöhreti ve mahâreti yanında eserin sahip olduğu birtakım hususların da etkisi olmuştur. Bu hususlara geçmeden önce eserin tek tahkikli neşrini kısaca tanıtmakta fayda görmekteyiz.

Eser, Muhammed İsmail es-Seyyid Ahmed tarafından tahkik edilerek 1988 yılında ilk kez basılmıştır.⁴ Mukaddimesinde belirtildiğine göre neşir, eserin Amerika, Mekke ve Kahire'de bulunan nüshaları yanında yayınlanma aşamasına doğru nâşirin bunlara Süleymaniye'den bir nüsha⁵ da ilave etmesi suretiyle dört yazma nüshadan istifade edilerek hazırlanmıştır.⁶

Eserin elimizde bulunan tek neşri olması hasebiyle biz de araştırmamızda bu neşre atıfla konuyu ele almak durumunda kalsak da söz konusu neşrin önemli eksikleri barındırdığını söylememiz gerekir. Neşrin göz çarpan ilk eksikliği, Türkiye yazma eser kütüphanelerinde bulunan ve eserin telif tarihine çok yakın istinsah tarihleri olan nüshaların hiçbirine müracaat edilmeden hazırlanmış olmasıdır. Bu iddiamızı destekleme sadedinde, eserin yazıldığı dönemdeki etkisini gösteren ve bu açıdan oldukça kıymetli bu nüshalardan bahsetmeyi gerekli görmekteyiz.

Eserin nüshalarına göz gezdirdiğimizde daha yazıldığı andan itibaren çok geniş bir çevrede kabul gördüğü gerçeği ile karşılaşmaktayız. Her ne kadar *Tertîbü'l-'ulûm*'un müellif nüshasına rastlamasak da henüz müellif hayattayken yazılan birden fazla nüshası dikkat çekmektedir. Kanaatimizce bu husus eserin yazımından çok kısa süre sonra kabul gördüğü gerçeğine bağlanabilir. Müellif Saçaklızâde'nin muhtelif ilimlerde çokça eser kaleme almış olması ve yoğun bir tedris faaliyeti sonucunda muhtelif coğrafyalardan birçok öğrenci yetiştirmiş olması dikkate alındığında bunda garipsenecek bir durum da bulunmamaktadır.

⁴ Eserin söz konusu neşri esas alınarak Türkçe'ye tercümesi de yapılmıştır. Bkz. Muhammed el-Mer'âşi Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, trc. Zekeriya Pak-M. Akif Özdoğan (Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2009).

⁵ Muhakkik Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshanın tam künyesini vermese de aktardığı bilgilerden onun Hacı Selim Ağa 900 numarada kayıtlı nüshayı kastettiği anlaşılmaktadır.

⁶ Görünen o ki, Kahire Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye 97 numarada kayıtlı nüshanın sonunda yer alan ifadeler muhakkiki bu nüshayı asıl almaya itmiştir. Nüshanın sonunda yer alan ve eserin h. 1128 yılında yazıldığını belirten kayıt istinsah tarihi olarak anlaşılabilir. İleride de görüleceği üzere, eserin yazım tarihi Türkiye'de bulunan birden fazla nüshada tekrar etmiş olup müstensihlerin asıl nüshayı istinsahları sırasında gördükleri ibareyi tekrarlamaları sonucu eserin sonuna ilave edilmiştir. Dolayısıyla buradan hareketle Mısır'da bulunan nüshanın zikredilen tarihte yazıldığını çıkarmak doğru görünmemektedir.

Eserin Türkiye kütüphanelerinde 20'ye yakın nüshası bulunmakta olup daha önce de belirttiğimiz gibi bunların bir kısmı müellif hayattayken yazılmıştır. Tespitimize göre eserin en eski tarihli nüshası Hacı Ahmed Paşa Koleksiyonu 346 numarada kayıtlıdır. Metnin sonunda eserin beyaza çekilme yılı (tebyüz) 1128/1715-16 verilirken metnin kenarında istinsah tarihi h. 1138 yılının Safer ayı (m. 1725 Ekim-Kasım'ı) olarak verilmektedir.⁷ Müellif hayattayken yazılan bir diğer nüsha, Ragıp Paşa Kütüphanesi 812 numarada kayıtlı olup müellifin *Neşru't-Tevâli'* adlı eseri ile birlikte *Tertîbü'l-'ulûm*'u ihtiva etmektedir.⁸ Her iki eserin de sonunda önemli bilgileri ihtiva eden bu nüshanın 57^a varağında *Tertîbü'l-'ulûm*'un müellifin hayatta olduğu 22 Şevval 1141/21 Mayıs 1729 tarihinde İbrahim b. Veli tarafından istinsah edildiği kaydedilmektedir.⁹ Bunların dışında eserin Vidin (Beyazıt Devlet Ktp., nr. 198, 1186/1772-73), Bursa (Nadir Eserler Ktp. nr. 2405, 1195/1780-81), İzmir (İzmir, nr. 758, 1240/1824-25) gibi farklı şehirlerde yazılmış olanları başta olmak üzere birçok nüshası bulunmaktadır.¹⁰

Tahkikli neşrin barındırdığı kusurlar önemli nüshaları görmeme gibi haricî unsurlarla sınırlı değildir. Bunun yanında muhtevaya yönelik de bir takım kusurlardan bahsedilebilir. Şz gelimi, eserin paragraflandırılması esnasında müellif tarafından müstakil başlık altında işlenen kısımların bir önceki başlık altında yer verilmesi, müellifin kitabında sarih bir şekilde belirttiği taksimleri 'sehven' şeklinde niteleyerek 'daha doğrusunu' verme çabası gibi muhakkikin yanlış tasarruflarına şahit olunmaktadır. Bu hususlar bir arada değerlendirildiğinde hak ettiği neşrinin henüz gerçekleştirilmediğini söylemek mümkündür.

Tertîbü'l-'ulûm'un mahiyetinin anlaşılmasını kolaylaştıracağını

⁷ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, Köprülü Kütüphanesi, Hacı Ahmed Paşa, nr. 346, 170b.

⁸ Nüshanın başında müstensih'in verdiği bilgiye göre, müellif Saçaklızâde, kendi nüshasının başına eserin taliplilerine ulaşması ve onlar tarafından sayısızca çoğaltılmasını umduğunu yazmıştır. Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıp Paşa, nr. 818, 1a. Nitekim Saçaklızâde'nin teşviki ile eserin telifini takip eden yıllarda başta talebeleri tarafından bu dileği yerine getirilmiş ve birçok nüshası yazılarak yaygınlaştırılması sağlanmıştır.

⁹ *Tertîbü'l-'ulûm* nüshasının müstensihinin açıkça belirtilmemekle birlikte Saçaklızâde'nin öğrencisi olma ihtimali yüksektir. Bununla birlikte Saçaklızâde'nin diğer eserlerini de ihtiva eden bu mecmuanın son eseri *Neşru't-Tevâli'* olup ferağ kaydında 1132/1719-20 tarihi yer almakta ve müstensih Muhammed b. El-Hac Ali b. Ahmed, müellifin nüshasından öğrencisi olarak tanıttığı (te'alleme minhu) Süleyman Mar'aşî'nin istinsah ettiği nüshaya dayandığını belirtmektedir.

¹⁰ Yukarıda bilgilerine yer verilenler dışında eser sırasıyla hicrî 1171, 1185, 1186, 1187, 1195, 1221, 1240, 1242, 1257, 1258/1842-43 yıllarında istinsah edilerek yaygınlaştırılmıştır. Bu bilgilerden hareketle telif tarihi olan 1715 yılından itibaren XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar eserin aktif bir şekilde okunduğunu söyleyebiliriz.

düşündüğümüz bir diğer husus onun ne amaçla ve hangi kitleyi muhatap olarak yazıldığına ortaya konulmasıdır. Saçaklızâde, kitabına “Ey talebe topluluğu!”¹¹ şeklinde bir hitapla başlamakta ve kendi dönemine kadar muhakkik âlimler eliyle bir kopuş olmaksızın ilim geleneğinin sürdürüldüğünü belirtmektedir. Ne var ki, ona göre, kendi dönemine geldiğinde bu gelenekte bir inkitâ hâsıl olmuş ve onun tabiriyle “aslanlar yerini tavşanlara bırakmıştır”¹². Saçaklızâde’ye göre bu durumun temel sebebi yöntemsizliktir. Zira klasik dönemde ana metinlerden başlayan ve sonrasında şerh ve haşiyelerle devam eden ilim süreci kendi döneminde tersine dönmüş ve henüz ana metinlerin içerikleri kavranmadan ikincil meseleler üzerine gereksiz bir yoğunlaşma meydana gelmiştir. Bu durum ise ilim talebelerinde anlayışsızlık ve isteksizlik doğmasına sebebiyet vermiştir.¹³ Yöntemdeki yanlışlık, okuduğunu kavramakta zorlanan, en temel meseleleri anlamaktan aciz bir neslin doğmasını da beraberinde getirmiştir.¹⁴ Saçaklızâde’nin, dile getirdiği sıkıntıyı aşma sadedinde söylediği şu cümleler, eserinin de nerede durduğunu göstermesi açısından önemlidir:

“Bazı ilimlerde yazılan hâşiyeler, o ilmin ana meselelerinin iyice anlaşılıp kuşatılmasından sonra ele alınmalıdır. Mamefi bir kısım talebe, ilimlerin sıralanması (tertîb) ve her bir ilim için gerekli çabayı gösterme konusunda yanılabilirler. Onlar, anlaşılması başka ilimlere bağlı olan ilimleri tahsille işe başlayabilmekte; çokça ihtiyaç duyulan ilimlere de ilgisiz kalabilmektedirler. Böylelikle araştırmalar, ihtiyaç duyulmayan konularda uzayıp durmaktadır. Bu ve benzeri yanlış tutumlar, onların maksatlara ulaşmalarına mani olup aşağılarda kalmalarına sebep olmaktadır. Bu sebeple ben de, siz talebe topluluğunu bu durumdan daha hayırlı olan bir şeyle uyarmak ve sizin kurtuluşunuzu sağlayacak bir ticaret olsun isteğiyle bu risâleyi kaleme almak istedim.”¹⁵

Görüldüğü üzere Saçaklızâde, kitabının telif sebebini açıkladığı bu ifadelerde, döneminde gördüğü yöntemsizliğe karşı olarak ilimlerin belli bir tertibe göre okunması gerektiği üzerinde durmaktadır. O, aksi takdirde

¹¹ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 79.

¹² Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 80.

¹³ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 80. Saçaklızâde, söz konusu yöntemsizlik eleştirisini *Tertîbü'l-'ulûm*’un bütününde dile getirmekte ve her fırsatta eleştiri konusu kılmaktadır. Muhtelif vesilelerle andığı yöntem yanlışları için bkz. Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 141, 150, 196, 197, 205, 216.

¹⁴ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 81

¹⁵ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 81-82.

birçok gereksiz uğraşı ile muhatap kalınacağını ve bunun da ilim düzeyinde ciddi manada düşüşü beraberinde getireceğini belirtmektedir. Kanaatimize göre, yukarıdaki ifadeler, aynı zamanda kitabın isimlendirilmesi ve mahiyetine dair de aydınlatıcı bir işleve sahiptir. Zira ilimlerin “belli bir tertibe göre kaleme alınma gayesi”ni güden *Tertübü'l-'ulûm*, Saçaklızâde'nin kendi döneminde tanık olduğu, ilimler arasındaki hiyerarşinin gözetilmemesi sorununa yönelik çözüm çabasını ifade etmektedir.

Bu noktada belirtmemiz gerekir ki, Saçaklızâde'nin “tertîb” kavramını kullanımı tek boyutlu ve yönlü değildir. Tertîb, bir bütün olarak ilimler arasındaki hiyerarşiye işaret etmesi yanında tek bir ilmin kendi içindeki meseleler arasındaki düzene de göndermede bulunmaktadır.¹⁶ Dolayısıyla eser, *tertîb* kavramını merkeze alarak bir ilimler tasnifi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Tertîb kavramının tazammun ettiği manalar ile eser arasında kurulan bir diğer irtibat noktası, ilimlere belli değerler yüklenerek kurulan hiyerarşide görülebilir. Zira eserde ilimler, sadece öğretim usullerine göre değil aynı zamanda “faydalı-faydasız-zararlı”, “şer'î-gayr-ı şer'î”, “farz-mekruh” değer yüklü niteliklere göre de sıralanmaktadır. Bize göre bu durum, tertîb kavramı ile aynı anlam dairesine mensup “rütbe” kavramı ile ilişkilendirilerek alındığı takdirde eserin bir diğer boyutunu ortaya koymaktadır. Daha açık bir ifadeyle, eser, ilimlerin öğretim yöntemleri açısından tertibine ilave olarak kendi aralarında rütbelendirilerek belli bir hiyerarşiye tabi tutulması gerektiğini de teklif etmektedir.

Saçaklızâde'nin eserine talebe topluluğuna hitapla başlaması, dönemindeki ilim tahsilinde yanlış usullerin kullanılmasına dair şikâyet türünden ifadeleri, ilimleri yukarıda yer verilen belli dinî ve pratik ölçütleri mesnet olarak taksimi, eserin ilimler tasnifini işlevselleştirmesine yol açmıştır. Bu sebeple diğer ilimler tasnifi eserlerinde olduğu gibi tüm ilimlerin sayımı ya da belli sayıya hasredilmesi gibi gayelerin *Tertübü'l-'ulûm* için söz konusu olmadığını belirtmek gerekir.¹⁷ Eserin içeriğini analiz ederken

¹⁶ Haddizâtında müellifin metin, şerh ve hâşiyeye arasında kurulması gerektiğini düşündüğü sıralama da bu ikinci anlamda tertibin bir uzanımı olarak görülmelidir. Saçaklızâde meseleler arasındaki tertibe yönelik görüşlerini en açık şekilde ilm-i kelâm bahsinde ortaya koymaktadır. Ona göre, itikadî meseleler üç düzeyde (mertebe) ele alınabilmektedir. Bunlar sırasıyla, delillerden ve muhaliflerle münakaşa amacından soyutlanmış bir şekilde *iktisâr*; muhalif fırkaların mücadelelerine fazla dalmaksızın delillerin de zikredildiği *iktisâd*; muhalif fırkalarla mücadeleye genişçe yer verilen ve tüm delillerin serdedildiği *istiksâ* mertebeleridir. Bkz. Saçaklızâde, *Tertübü'l-'ulûm*, 145-146.

¹⁷ Sözelimi İbnü'l-Ekfânî, *İrşâdü'l-kâsîd* adlı eserine “ilimlerin hasrına dair” başlığını taşıyan bir mukaddime ile başlamaktadır. Ona göre ilimler ya felsefî ilimlere tekabül eden

detaylı bir şekilde gösterileceği üzere, *Tertîbü'l-'ulûm*'da ilimlerin sayımı başlığı altında mahdut ölçüde ilimlere yer verilmiş ve hatta belirli yerlerde ilimlerin tasnifi ve taksimi ile doğrudan ya da dolaylı ilgisi olmayan bahislere de değinilmiştir.

Tertîbü'l-'ulûm'un yukarıda sayılan özelliklerine ilave olarak dikkat çeken bir diğer yönü de geniş ve sık iktibasları içermesidir. Kitabın başından sonuna kadar yoğun referansların eşlik ettiği bir anlatıma şahit olunmaktadır. Saçaklızâde, hemen her fırsatta, dile getirdiği düşünce ve hakkında konuştuğu bağlamı klasik bir müellif ve eseriyle irtibatlandırma gayreti içinde hareket etmektedir. Bu sebeple kitabın sayfaları arasında gezinirken Zemahşerî (v. 538/1144), Gazâlî (v. 505/1110), Zernûcî (v. VI./XII. yüzyıl sonu), İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350), Ali el-Kârî (v. 1014/1605), Taşköprülüzâde (v. 968/1561) gibi isimlere sıkça rastlanmaktadır.

Saçaklızâde'nin görüşlerini önceki eserlere referansla irtibatlandırma gayreti *Tertîbü'l-'ulûm*'una has bir durum değildir. Sözgelimi Beyzâvî'nin (v. 685/1286) *Tevâli'u'l-envâr*'ı üzerine kaleme aldığı *Neşru't-Tevâli'* adlı çalışması da, eserin mukaddimesinde de vurgulandığı üzere, adeta seçki türünde addedilebilecek seviyede atıflar içermektedir.¹⁸ Bu durum, Saçaklızâde'nin kendi görüşlerini mesnetlerini göstererek güçlendirme gayesine matuf olarak telakki edilmelidir.

Tertîbü'l-'ulûm'un zikri geçen özellikleri dikkate alındığında didaktik bir üslupta ve hedef aldığı kitlenin ihtiyaçlarını gözetir şekilde kaleme alındığını söyleyebiliriz. Saçaklızâde'nin eseri ilimlerin tasnifini kendine konu edinmekle birlikte tüm ilimleri bir araya getirme gayesi ile değil de dönemdeki eğitim ve öğretim anlayışlarında tecrübe ettiği yöntem yanlışlarını düzeltme amacını güderek ele aldığını söylemek mümkündür.¹⁹ Eser ayrıca ilimler taksiminde dinî değerleri ölçüt olarak alması açısından da

---

bizzat maksut ilimler ya da mantık gibi, bizzat maksut olanlara âlet olan ilimlerdir. Mezkur ilimleri saydıktan sonra da bunlar aslî ilimler olduğunu geride kalanların ise ferî olduğunu belirtmektedir. Bkz. İbnü'l-Ekfânî, *İrşâdü'l-kâsîd ilâ esnâ'l-mekâsîd*, thk. Mahmud Fâhûrî-Muhammed Kemâl-Hüseyn Sıddîk (Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1998), 17-18.

¹⁸ Saçaklızâde, *Neşru't-Tevâli'*, thk. Muhammed Yusuf İdris (Amman: Dâru'n-Nûri'l-Mübîn, 2011) 33.

¹⁹ Saçaklızâde'nin kitabının kim yerlerinde değindiği konuların gerçeklikle ilişkisini göstermek amacıyla kendi kişisel deneyimlerini de aktarmaktadır. Yazarın bu üslubu, okurda eserin samimi bir ortamda kaleme alındığı intibamı oluşturmaktadır. Söz gelimi ilm-i kelâmın tafsilâtı ile yoğun uğraşının kalpte katılık doğuracağına dair yaptığı bir alıntının akabinde şöyle demektedir: "Fakir der ki: Kalp katılığına gelince bunlarla [kelâmın tafsilatıyla] uğraşımız sırasında şüphe götürmeyecek şekilde vaki olduğunu gördük". Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 215.

önem arz etmektedir. Özellikle fıkıh ilminin ıstılahlarını bu doğrultuda kullanması Gazalî'nin *İhya'*da kısmen yapmaya çalıştığının daha geniş bir versiyonu olarak da görülebilir.²⁰

B. Tertîbü'l-'ulûm'da Değer Temelli İlim Anlayışı

Mahiyetine dair söylediklerimizden de anlaşılacağı üzere *Tertîbü'l-'ulûm*, ilimlerin sayımı yanında müellifin gerekli gördüğü tavsiyeleri ve dönemindeki yanlış ilim anlayışlarına dair dikkat çekici yorumlarını da ihtiva eden bir eserdir. Bu durum eserin yeknesak bir bütün olarak ele alınmasını zorlaştırmaktadır. Zira müellif, kimi zaman bir ilim hakkında görüş beyan ederken başka bir ilme değinebilmekte, kendi kişisel tecrübelerini aktarabilmekte veya tavsiyelerde bulunabilmektedir. Bununla birlikte müellifin mukaddimedede belirttiği üzere eser, mukaddime, iki maksat, tezyîl ve hâtimededen müteşekkildir. Bu kısımların ilk üçü doğrudan ilimler tasnifine dair olup "Kur'an'a övgü" başlıklı tezyîl ve felsefe ile ilgili hâtime kısımları, aşağıda detaylandırmaya çalışacağımız üzere, müellifin dönemindeki yanlış tutumlara bir tepkisi olarak anlaşılmalıdır.

Tertîbü'l-'ulûm'da, yukarıda da değinildiği üzere, Saçaklızâde'nin ilimlerin tanımları yanında bunlara dair hükümlere de yer verdiğini görmekteyiz. Bunun sonucu olarak ilimlerin niteliği olarak farz, vâcib, mekruh, haram ve mendûb gibi kavramlara sıkça başvurulmaktadır. Bunlar arasında da özellikle iki uç noktayı temsil eden farz ve haram ilimlere vurgu diğerlerinden daha dikkat çekici boyuttadır.

Eserin mukaddimesinin ilk faslında muteber fayda içeren ilimlerin sayımına girişen Saçaklızâde sonrasında şöyle demektedir:

"Böylece faydalı ilimlerin sayımı sonlandı. Bunların dışındakiler ya felsefe, sihir ve astroloji gibi zararlı yahut bilinmesi veya bilinmemesi herhangi bir fayda ve zarar getirmeyenlerdir."²¹

Faydalı ilimlerden bahseden müellif, fayda kavramının da analizine girişmekte ve faydalı ilim kategorisinde yer alan her bir ilmin faydalar silsilesi şeklinde uzandığını ve sonunda iki dünya saadetini elde etme ile sonuçlanması gerektiğini dile getirmektedir. Bununla birlikte, mutluluğa ulaştırma gayesine kimi ilimlerin diğerlerinden daha yakın olabileceğini söylemekte ve şer'î ilimleri bu yönden alet ilimlerini öncelediğini

²⁰ Gazâlî ilimlerin şer'î olanlar ve şer'î olmayanlar şeklinde ikiye taksim edilebileceğinden bahsetmekte ve şer'î olmayanların da övülen ilimler, yerilen ilimler ve mübah ilimler şeklinde üçe taksim olunabileceğini belirtmektedir. Bkz. Gazâlî, *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*, (Kahire: t.s.) , I, 19.

²¹ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 85.

belirtmektedir.²²

Saçaklızâde'ye göre faydalı ilimler sırasıyla lügat, sarf, iştikak, hatt-ı arabî, nahiv, aruz, kafiye, belagat, ilm-i muhâdara gibi Arapça'ya dair olanlar; mantık, münazara, ilm-i kelâmın ilkeleri, riyâzî ilimler gibi aklî ilimler; akâid, ahlak, mevize, fıkıh ve usûl-ı fıkıh gibi Kitab ve sünnetten alınanlar; ilm-i ledünnî; nazm, tecvid, ayetlerin başlangıç ve duraklarının bilgisi, mushafların yazımı, kırâat ve tefsir gibi Kur'an ilimleri; metin, mana ve nâkillerinin iyi ve zayıf olmaları açısından hâllerinin araştırıldığı ve usûl-i hadis olarak da isimlendirilen hadis ilimleri; ilm-i teşrih, tıp, firâse, rüya tabiri, fars dili ve terkiplerinin bilgisini ihtiva etmektedir.²³

Görüldüğü üzere Saçaklızâde, Arapça ilimleri, aklî ilimler, riyâzî ilimler, Kur'an ve hadise dayalı ilimler, tıp ilimleri şeklinde altı kategoriye ayırdığı ilimlere belli bir kategoriye ayırmaksızın yer verdiği dört cüzi ilmi de ekleyerek toplamda otuz beş faydalı ilim saymaktadır. Bu ilimlerin mahiyeti ve hükmünün detaylı anlatımı kitabın birinci maksadını, hangi tertiple tahsil edileceği de ikinci maksadının konularını teşkil etmektedir. Bu ilimler arasında en önemli gördüğü Kur'an ilimlerini kitabın zeyli olarak müstakil bir başlık altında ele alma ihtiyacı hisseden müellif, en zararlısı olarak nitelendirdiği felsefeyi ise kitabın sonunda müstakil olarak ele alarak eserini sonlandırmaktadır.

Yukarıda dile getirilen faydalı ilimlerin sayımı çabasında birkaç husus dikkat çekmektedir. Bunların başında, Saçaklızâde'nin ilimleri belirli bir sayıya indirme amacı gütmeksizin tümevarımsal bir yolla sıralaması

²² Saçaklızâde menfaatin bir fiil üzerine terettüp etmesi açısından fâide, fiilin sonu olması açısından gaye, fiil sahibinin fiil sonunda elde edeceğine nispetle de garaz olarak isimlendireceğini belirtmekle birlikte faydanın kendisine dair herhangi bir ilave bilgi vermemektedir. Ne yazık ki düşünürümüz, eserin müsvedde halinde fayda kavramından ne anlaşılması gerektiği üzerine uzun bir açıklamaya giriştiğini ama eseri temize çektiği sırada sözün uzamaması için bu kısmı attığını zikretmektedir. Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 86. Bununla birlikte Raşid Efendi nüshasının kenarına düşülen bir notta Saçaklızâde'ye atfen fayda ile ilgili bazı bilgilere rastlamaktayız. Diğer nüshalarda görülmeyen bu kayda göre, muteber bir faydası olmayan şeyin örfte abes olarak isimlendirildiğinden bahsedilmekte ve Cürçânî'nin *Şemsiyye* şerhine yazdığı haşiyelerden iktibaslarda bulunulmaktadır. Bir ilme başlamadan önce ona dair en azından ne tür bir faydayı içerdiğine dair bilgiye sahip olunması gerektiği, ilimden öngörülen faydanın en azından o ilmi tahsil sürecinde çekilen sıkıntılara nispetle katlanabilir olma zaruretinden bahsedilmektedir. Saçaklızâde, Cürçânî'nin ilimle kastının yakîn anlamında şerî istilâh değil de yakîn yanında zan ve vehmi de kapsayacak şekilde mutlak idrake karşılık geldiğini belirtir. Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, Râşid Efendi Kütüphanesi, nr. 540, vr. 3a.

²³ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 84-85. Tahkikli neşirde yanlış paragraflandırma sonucu Kitab ve sünnetten alınan ilimler aklî ilimlerin alt başlığı intibai oluşturacak şekilde verilse de kitabın bütünü değerlendirildiğinde müstakil olarak alınma gerekliliği açıktır.

gelmektedir. Dolayısıyla Saçaklızâde'ye göre faydalı ilimlerin kategorileştirilmesinden söz etmek mümkün görünmemektedir. Bu sebeple olsa gerek, *aklî ilimler* ya da *Kitab ve sünnetten alınan ilimler* gibi üst başlıklar yanında *Farsça'nın öğrenilmesi* ya da *rüya tabiri* gibi cüzî başlıklar da faydalı ilimler altında yer alabilmektedir. Ayrıca bunun bir sebebi olarak Saçaklızâde'nin ilimler taksiminin temeline sübjektif bir kriter olarak "fayda"yı koyuyor olması da öne sürülebilir.

Taksimde dikkat çeken bir diğer husus, Saçaklızâde'nin mantık, akâid, tıp, riyâziyyât gibi mevzu-mesâil-mebâdi olarak isimlendirilen ilmin ana unsurlarına sahip disiplinler yanında mushafların yazımı, ayet duraklarının bilgisi gibi bu unsurlara sahip olmayan ve daha ziyade alt disiplin ya da üst bir ilmin meseleleri olmayı hak edecek faaliyetleri birer ilim başlığı olarak değerlendirmesidir. Problemler gibi görünen bu durumun, Saçaklızâde'nin ilimden ne anladığı ve eserinde ilmin hangi hususlarını dikkate alarak taksime gittiği ortaya konarak anlaşılacağını söyleyebiliriz.

Faydalı ilimler taksimi ile ilgili değinilmesi gerektiğini düşündüğümüz son husus, ilimlerin şerî-gayr-ı şerî²⁴, aklî-naklî gibi taksimlerinin her ne kadar düşünürümüzce muteber kabul edilse de bunların nihai tahlilde faydalı olanlar-faydalı olmayanlar şeklinde üst bir kategoriye tabi olacak şekilde ele alındığıdır. Haddizatında ilimlerin tertibi de bu faydaya mebni olarak gerçekleşmektedir. Netice olarak tertip ile fayda kavramları arasında sıkı bir irtibat kurularak ilimlerin taksimi ve tasnifine gidildiğini söylemek mümkündür.

Zikri geçen ikinci hususla ilgili soruna çözüm getirebilmek için Saçaklızâde'nin en azından *Tertîbü'l-'ulûm*'da "ilim" kavramıyla neyi kastettiğinin aydınlatılması gerekmektedir. Bu noktada mukaddime kısmının dördüncü, beşinci ve altıncı fasıllarında yer verilen bilgiler önemli ipuçları barındırmaktadır. Mezkur bahislerde yer alan açıklamalar dikkate

²⁴ İlimlerin şerî olup olmamasına dair eserinde müstakil başlık açan Saçaklızâde, şerî ilmin üç farklı manada kullanıldığından bahseder. Bunların ilki, Gazâlî tarafından da dile getirilen, nebîlerden gelip akıl, tecrübe ve nebiler dışındakilerden duyulanların (sema') hâkim olmadığı ilimlerdir. Bu anlamıyla değerlendirildiğinde matematik, tıp ya da dil ilimleri şerî olarak değerlendirilmemektedir. İkincisi, Molla Hüsrev'in yorumu olarak verilen ya Şari'den (şeriat sahibi) doğrudan ya da uzanımı olarak şekilde (müstemid) elde edilen ilimlerdir. Saçaklızâde uzanımı olma kaydının usul-ı fıkıh gibi ilimlerin de şerî manada ele alınmasını mümkün kıldığını belirtmektedir. Şerî ilimlerin üçüncü kullanımı ise İbn Hacer el-Heytemî'ye atfedilen ve Şari'den sâdir olanlar yanında o sâdir olanların varlıklarını ya da kemâllerini borçlu olduğu ilimleri de aynı kategoride değerlendiren anlayışta ortaya çıkmaktadır. Buna göre, tüm alet ilimleri de şerî ilimler kategorisi altında ele alınabilmektedir. Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 87-88.

alınmaksızın tertibi hedeflenen ilimlerle neyin kastedildiği kapalı kalmaktadır.

Değindiği üzere, "İlimlerin isimlerinin üç manada ortak oluşu"²⁵, "ilimlere dair hükümler"²⁶ ve "ilme dair hüküm malumuna dair hüküm misalidir"²⁷ başlıklarını taşıyan mezkur fasıllar, Saçaklızâde'nin *Tertîbü'l-'ulûm*'da yapmak istediklerini anlamada kilit rol üstlenmektedir. Öncelikle *ilim* isminin müşterek bir kullanıma sahip olduğunu belirten düşünür, bunların sırasıyla *meseleler*, *meselelerin idrakleri* ve *idraklerin tekrarından hâsıl olan melekeler* olduğunu söyler. Dolayısıyla ona göre, ilim dendiğinde bu üç farklı anlamdan biri kastedilmiş olabilir. Melekeden ne anlaşılması gerektiğini biraz daha açan Saçaklızâde, onu "ilmin küllî meselelerini, mevzuu ile karşılaşınca akla getirebilme kudreti" olarak tanımlar. Bu sayede cüzîye ait yargılar onların küllî hallerinden elde edilmektedir (istinbât).²⁸ Melekenin küllî bir mevzudan hareketle cüzî bir meseleye intikâl yanında bir de küllî kâidelerin bilgisinde meydana gelen tekrarlar sayesinde oluşan mütalaa boyutundan da bahseden müellif, sırasıyla kaidelerin bilinmesi, cüzîlere dair yargıların elde edilmesi ve bu elde edişlerin de tekrarlamasını mütalaa için zaruri addetmektedir. Ona göre kişilerin mertebelerindeki farklılık da bu noktadan kaynaklanmaktadır.²⁹

Saçaklızâde, ilimlerin hükümlerini ele aldığı bahiste onların farz-ı ayn, farz-ı kifaye, mendub, haram, mekruh ve mübah olabileceklerine dair İbn Nüceym'den (v. 970/1563) aktardığı ifadelerle yer vermekte, ilmin maluma tabi olduğu kaidesinden hareketle mezkur taksimin malumlara da

²⁵ "el-faslü'r-râbi' iştirâkü esmâi'l-'ulûm beyne'l-me'âni's-selâse". Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 88-89.

²⁶ "el-faslü'l-hâmis fi ahkâmi'l-'ulûm". Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 89-90.

²⁷ "el-faslü's-sâdis hükmü'l-'ilm ke hükmi'l-ma'lûm". Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 90-91.

²⁸ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 88. "Zeyd vurdu" cümlesi üzerinden merâmını anlatan Saçaklızâde, böyle bir cümle ile karşılaşıldığında her bir failin merfu olması gerektiği ve örnek cümledeki Zeyd'in fâil konumunda olmasından hareketle merfu' olduğu yargısına ulaşıldığını söyleme melekесinin hatıra getirme (istihdâr) olarak isimlendirildiğini söyler.

²⁹ Eserin kimi nüshalarında bulunan ama tahkikli neşirde yer almayan müellife ait kayıtlardan (minhüvât) birinde bu noktaya biraz daha açıklık getirilmektedir. Buna göre, cüzîlere dair yargıların elde edilişine dair olan meleke kimde daha güçlü bir halde ise küçük önerme ve büyük önermenin tertibi de o oranda hızlı gerçekleşmekte ve böylelikle bilinenden bilinmeye giden süreç de daha hızlı olmaktadır. Söz konusu tertibin kesb olarak isimlendirildiğini belirten Saçaklızâde, kesb olmaksızın da bilinmeye dair bir bilginin kişide oluşabileceğini ve bunun da ilhâm olarak isimlendirildiğini söyler. Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, Râşid Efendi Ktp., nr. 540, vr. 4b. Başta İbn Sînâ olmak üzere Meşşâî filozoflar tarafından dile getirilen hads teorisi ile Saçaklızâde'nin açıklamaları arasındaki bağlantı dikkat çekicidir. İbn Sînâ'nın konu hakkındaki açıklamaları ve değerlendirmesi için bkz. Ömer Mahir Alper, *İbn Sînâ*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2008) 69-70.

uygulanacağından bahsetmektedir. Buradan hareketle, kişinin bilmesi gereken ilimlerin başında *Tevhid ve Sıfatlar İlmi* gelmektedir. Bunu her vakitte farz olan ahlâkî gerekliliklerin ve yasakların bilgisi, bazı vakitlerde farz olan ibadetlerin bilgisi takip etmekte olup ona göre müstehap olan ilimler de kendi aralarında bir tertip oluşturmakta ve bu tertipte hata yapan zâlimlikle nitelenmektedir.³⁰

İlme dair yargının maluma dair yargı gibi olduğu fikrini ele aldığı bahiste o, malumun farz, vacip, sünnet olabileceğini ve malumun ilme dayandığı durumlarda bu hükmün ilme de sirayet edeceğinden bahseder. Aynı şekilde malumun haram, mekruh vb. hükümler alması gibi bunların bilgisinin de aynı hükümlere tabi olmasından söz edilebilmektedir.³¹

Sözü geçen başlıkların içerikleri birlikte düşünüldüğünde Saçaklızâde'nin ilim anlayışına dair bazı çıkarımlarda bulunmak mümkün olmaktadır. Buna göre, düşünürümüz için ilmin maluma tabi olması kaidesi ile birlikte malumun alacağı yargılar ilmin kendisine de etki edecektir. Dolayısıyla ilimlerin tertip edilmesi aynı zamanda bu ilimlerin konularını teşkil eden malumların da tertibi anlamına gelmektedir. Bu anlayıştan hareketle kitaba bakıldığında, ikinci maksadın hemen başında ilimlerin tertibine tahsis edilen kısmın iman telkini ile başlayıp sonrasında diğer ilimleri ele alacak şekilde genişlemesi anlamlı hale gelmektedir. Aynı şekilde Saçaklızâde'nin her bir ilme hüküm verme çabası ve özellikle farz ile haram olanları müstakil başlıklar altında ele alması makul hale gelmektedir. İlmin meleke de dâhil olmak üzere muhtelif idrak seviyelerini kapsayacak bir kullanımla ele alınmasıyla, tertip kapsamına mantığın burhân kısmında belirtilen şartları taşıyarak ilim adlandırmasını hak edenler yanında cüzî meselelere tekabül eden konuların da müstakil olarak incelenmesi tutarlı bir hal almaktadır.

Kitabın ilk maksadı, mukaddimede verilen bilgiler ışığında mezkur otuz beş ilmin detaylı anlatımı ile ilim tahsilindeki yanlış tutum ve davranışların ele alındığı iki ana fasıldan müteşekkildir.³² Yanı sıra, muhtelif

³⁰ Saçaklızâde, *Tertibü'l-'ulûm*, 90.

³¹ Saçaklızâde, *Tertibü'l-'ulûm*, 91.

³² Maalesef kitabın muhakkiki, Saçaklızâde'nin mezkur iki fasılla birlikte ara başlıkları da "fasıl" olarak isimlendirmesi sebebiyle, bu maksadın iki değil de daha fazla fasıldan müteşekkil olduğunu belirtmiştir. Saçaklızâde, *Tertibü'l-'ulûm*, 119 (1 nolu dipnot). Halbuki Saçaklızâde, tahkiki nüsha da dâhil eldeki nüshaların hepsinde bu maksadın iki fasıldan oluştuğunu belirtmiş ve buna ilave olarak herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermemek için yanlış tutumların incelendiği fasılın başına "ilk maksadın iki faslından ikincisi yanlış tutumlara dairdir" ibaresini eklemeyi ihmal etmemiştir. Bununla birlikte

İlimlere değinilirken bazı alt başlıklar açılarak o konuya ilişkin bir ihtilaf, farkın belirtilmesi, sorunun giderilmesi gibi ilave bilgilere yer verilmektedir. Söz gelimi münazara ilmine dair açıklamalardan sonra bu ilmin cedelle hangi açılardan farklılaştığı³³, ilm-i kelâma değinildikten sonra bu ilimde derinleşmenin (tebahhur) zemmedilmesi³⁴, kelim ilmiyle uğraşmanın hükmü³⁵, tefsir ilmine dair verilen bilgi sonrası bu alanın önemli kitaplarının isimlerinin zikredilmesi³⁶, tasavvuf ilminin hükmü ile ilgili açıklamadan sonra ilm-i bâtının ilm-i zâhire muhalif olup olmadığının açıklanması³⁷, sûflerin müdafaası³⁸ gibi müstakil fasıllarla karşılaşılmaktadır.

Tertîbü'l-'ulûm'un ilk maksadının ikinci faslından itibaren Saçaklızâde, ilimler tasnifinden ziyade ilim tahsili ile ilgili gerekli gördüğü tavsiyelere geçmekte ve gereklilikler ile kaçınılması gereken tutumları kendi döneminden örnekler yardımıyla anlatmaktadır. Bu sadette müderris bir âlimin öğrencisini iyi bir şekilde sınaması ve istidadına göre yönlendirmesi³⁹, tâlibin bir ilme şerh ve hâşiyelerden değil de ana metninden okuyarak başlaması sağlanarak tahsilin başlangıcında öğrenciye ilmin dakik meseleleri öğretilmeye çalışılarak onda bir bıkkınlık yaratılmaması⁴⁰, aynı seviyede ve nitelikte olmayan öğrencilerin tek derste bir araya getirilmemesi⁴¹ gibi pedagojik öğütlere yer verilmektedir.

C. Tertîbü'l-'ulûm'da Felsefî İlimlerin Alımlanışı

Kitabın ilim tahsiline yönelik tavsiye sadedinde yer alan ifadeleri, eserin devamında yer alan felsefenin zemmi kısmının nerede durduğu konusunda ipuçları barındırmaktadır. Zira Saçaklızâde, eserin başından sonuna dek şerh ve hâşiyelere dair vurgular içeren muhtelif açıklamalarda bulunur. Bu meyanda, yaşadığı dönemde ilimlerin temel metinlerinin ihmal edilip diğer yazım türlerine gereksiz temayüllerin olduğu, öğrencilerin müsveddelerini asıl meselelerle doğrudan irtibatlı olmayan yan notlarla doldurduğu, ilim yolcularının dakik meselelerle fazla mesai sonucu kolay konuları anlamaz hale geldiği şeklinde kendince sorunlu gördüğü

---

muhakkik zikrettiğimiz sebepten ötürü eserin alt başlıklandırmasında tasarruflarda bulunmak durumunda kalmıştır.

³³ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 142.

³⁴ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 150.

³⁵ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 152.

³⁶ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 164.

³⁷ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 174.

³⁸ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 175.

³⁹ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 196.

⁴⁰ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 197.

⁴¹ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 198.

durumlardan bahseder.⁴²

Belirtmek gerekir ki, kendisi de şerh ve hâşiye türü birçok eser yazan Saçaklızâde, bu tarz eserlerle uğraşmayı mutlak manada olumsuzlar görülmemelidir. İlimlerin tertibi gibi meselelerin ve hatta eserlerin de tertibine eserinde vurguda bulunan düşünür bu gaye ile bazı eserler de kaleme aldığını belirtir.⁴³ Kanaatimize göre, müellifin şerh ve hâşiye yazım tarzına karşı sarf ettiği olumsuz düşünceler salt pedagojik sebeplerle açıklanamaz. Onun döneminin fotoğrafını çeken ifadeleri yakından izlendiğinde, özellikle kelâm ve felsefe yazım türleri ve ilmiye sınıfının buna karşı eğiliminden özellikle şikâyet ettiği ve bunun önünü kesme amacı güttüğü görülmektedir. Bu meyanda Saçaklızâde'nin Kur'an'ın nazmına yönelik *Tecvid* ve *Kırâat* gibi ilimlerin, bulunduğu bölgede terkedilmeye yüz tuttuğunu ve diğer ilimlerde belli seviyelere gelen âlim kisveli kişilerin bu konuda çok basit hatalara düştüğünü belirttiği sıradaki şu sözleri dikkat çekicidir:

“Sonra onların bir kısmının felâsifinin ıstılahlarını ağızlarına aldıklarını görürsün. Bu âdetin bize ehl-i sünnet yolundan çıkan felâsifinin kardeşleri olan Şîilerin topraklarından gelmesi muhtemeldir.”⁴⁴

Yukarıdaki iktibasta Saçaklızâde, Şîi bölgelerdeki felsefi faaliyetlerin Osmanlı topraklarına eklenip söz konusu eksiklik ve yanlış yönelişleri meydana getirdiğinden bahsetmekle birlikte ehl-i sünnet içerisinde değerlendirdiği kelâmcıları da bu sadette eleştirmekten geri durmaz. Söz gelimi, “kelâmda derinleşmenin zemmi”ne dair tahsis ettiği kısımda, Devvânî'nin kaleme aldığı *İsbât-ı Vâcib* risâlesini zikrederek bu eser üzerine yazılan eserlerin sayıca çokluğundan ve onu anlamak için geçirilen senelerden dert yanmaktadır.⁴⁵ Aynı şekilde felsefe ile kelâmın müteahhirûn

⁴² Söz konusu açıklamalar için bkz. Saçaklızâde, *Tertübü'l-'ulûm*, 80, 141, 198.

⁴³ Nitekim o *Takrîru'l-kavânin* adlı münazaraya dair eserini yazma sebebini şu sözlerle açıklar: “Zamanın çoğu talebesi bu fenne [münazara] dair şerh ve hâşiyelerle uzun müddet uğraşmakta ve herhangi bir şey elde edememektedir. Bunun sebebi derse dair müstakil bir metnin olmamasıdır. Nitekim ben de bu fenne dair anlaması kolay şümüllü bir metne tesadüf etmedim. Fakir, [bu fennin] genel meselelerini toplayan bir risâle kaleme aldım ve *Takrîru kavânîni'l-münazara* adını verdim. Sonrasında önemli kısımlarını ele almak şeklinde kısaltarak *Velediyye* ismini verdiğim bir risâle kaleme aldım. Saçaklızâde, *Tertübü'l-'ulûm*, 141.

⁴⁴ Saçaklızâde, *Tertübü'l-'ulûm*, 138.

⁴⁵ Saçaklızâde, *Tertübü'l-'ulûm*, 150. Saçaklızâde, dönemin öğrencilere yönelerek şayet akıl sahibi kimselerden iseler yerlerde ve göklerde bulunan işaretlerin Tanrı'nın kanıtlanmasına yeteceği; akıl sahibi değilseler boş tartışmaların nasıl fayda vereceğini sormaktadır. Sonuç olarak da bu risâle ile ilgilenmenin dinen sakıncalı olduğunu

dönemdeki mezcini olumsuz bir durum olarak gören Saçaklızâde, bu sadette Sübkî (v. 771/1370), Molla Hüsrev (v. 885/1480), Senûsî (v. 895/1490) gibi âlimlerin bu konudaki olumsuz tutumlarını gösteren ifadelerine başvurarak görüşünü güçlendirmeye çalışmaktadır.⁴⁶

Meşgul olunmasını zararlı gördüğü eserlerle bizzat ilgilenmiş ve bu sadette eser telif etmiş biri olarak yanlış yaptığını ve bu konuda pişman olduğunu belirten Saçaklızâde⁴⁷, eserin hâtimesini bu ilimlerin yanlışlığına tahsis etme gereği duymuştur. Onun felsefe ve felsefî ilimlere dair görüşlerinin ortaya konması, sadece *Tertîbü'l-'ulûm* değil kaleme aldığı diğer eserlerinin bir bütün olarak değerlendirilmesini gerektireceğinden bu çalışmanın boyutlarını aşmaktadır. Bununla birlikte Saçaklızâde'nin felsefeye yaklaşımının ortaya konulmasına yardımcı olabilecek bazı hususlara temas edebiliriz.

Öncelikle, Saçaklızâde'nin kelâmın müteahhirûn dönemde aldığı memzûc hâli de içine katarak felsefe ve felsefî ilimlere karşı aldığı menfi tutumu *Tertîbü'l-'ulûm*'a has olmayıp diğer eserlerinde de bulunmaktadır. *Neşru't-Tevâli'*, *Reddü'l-Celâl*, *Risâle fi'l-ittıla' 'alâ ba'di'd-desâisi'l-vâkı'a fi'l-Beyzâvi* gibi eserlerde mezkur tavır muhtelif derecelerde görülmektedir.⁴⁸ Aynı şekilde, önceki dönemlere yönelik kişisel ilgilerinden şikâyetçi olduğu tavır da yine mezkur eser dışındaki telifâtının giriş sayfalarında yer almaktadır. Meselâ *o, Hâşiyeye 'alâ hâşiyeti Şerhi'l-Akâid*'in başında, ömrünü boşa geçirip Hakk'ın huzuruna miskin ve mütehayyir olarak gidecek

---

belirterek sözlerine son verir. Saçaklızâde'nin Devvânî'ye yönelik eleştirileri onu müstakil bir reddiye yazmaya sevk etmiştir. *Reddü'l-Celâl* ismini verdiği eserde, Devvânî'nin *Akâid-i Adudiyye* şerhinde yer alan görüşlerini tenkit ederek halkın bu tür görüşlerden korunması gerektiğine işaret etmiştir. Bkz. Saçaklızâde, *Reddü'l-Celâl*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1115, vr. 76a.

⁴⁶ Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 147-148.

⁴⁷ "Derim ki: Gazâlî'nin kelâm ilmini terkettiği gibi ben de terkettim ve tevbeleri kabul edip hataları bağışlayan Allah'a yönelerek tevbe ettim. Allah'tan beni mütekellim zümresi ile birlikte ahirette haşretmemesini dilerim. Bu sözleri kelâmla uğraşım ve Neşru't-Tevâli'i telif ettikten sonra söylemekteyim. Şimdi [eserin] yaygınlaşan nüshalarını bir araya getirerek yakıp kelâma dair benden bir iz kalmamasını temenni etsem de buna gücüm yetmez." Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 214. Eserin yazma eser kütüphanelerinde bulunan birçok nüshası yanında Râgıb Paşa'nın (v. 1176/1763) *Sefîne-i Râgıb*'ında dahi yer alması dikkat çekicidir. Bkz. Râgıb Paşa, *Sefînetü'r-Râgıb ve defînetü'l-metâlib*, (Bulak: Dârü't-tibâati'l-âmire, 1282), 475-596.

⁴⁸ Beyzâvî'nin Tefsir'inde yer alan felsefî görüşleri ele aldığı risâledeki zannî ifadeler yerini *Tertîbü'l-'ulûm*'daki katî ifadelerle bırakmaktadır. Bkz. Saçaklızâde, *Risâle fi'l-ittıla' 'alâ ba'di'd-desâisi'l-vâkı'a fi'l-Beyzâvi*, Râşid Efendi Ktp., nr. 62, vr. 1a. Eserin detaylı analizi için bkz. Celil Kiraz, "Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin Beyzâvî'ye Yönelik Eleştirileri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1 (2006), 319-367.

olmasından dert yanan ifadelere yer vermektedir.⁴⁹

Saçaklızâde'nin felsefe karşısında *Tertîbü'l-'ulûm*'da takındığı tavra gelince, buna benzer bir durumu nüshalarını yakmak istediği ve erken dönemde yazdığı anlaşılan *Neşru't-Tevâli*'de görmek mümkündür. O, Sübkî'nin felsefe eserleriyle iştigal edenlerin zararlarından bahseden sözlerini aktardıktan sonra eserini telif sebebini de içeren şu sözlere yer verir:

“Her ne kadar *Mevâkıf*, *Mekâsıd* ve *Tevâli*' bu kabilden [felsefe ile karışmış] olsa da bu zayıf kulun [eseri] bir araya getirme sebebi ehven-i şer olarak talebelerin, felsefe eserleriyle ilgisini kesmektir.”⁵⁰

Görüldüğü üzere Saçaklızâde'nin zikri geçen olumsuz tavrı yeni olmayıp tahsil döneminin başından beri tutarlı bir şekilde devam edegelmiş ve bu tavır felsefî ilimler alanında eserler kaleme almasına da engel teşkil etmemiştir. Bilakis aklî ilimlerdeki yetkinliğini her fırsatta sağlam mantikî örgüler halinde düşüncelerini serdederken göstermekten geri durmamıştır. Onun menfi tutumunun felsefenin tümüne değil de bir kısmına yönelik olduğunu söylemek mümkündür.⁵¹ Felsefî ilimlere yönelik Gazalî'de görülen tavır⁵², Saçaklızâde'de devam etmiş ve özellikle kendi döneminde yaygınlaşan felsefe temayülü onu bu konuda daha cüretkâr ifadeler sarf etmeye sevketmiştir.

Sonuç

Saçaklızâde'nin olgunluk dönemi eseri olan *Tertîbü'l-'ulûm*, müellifin faydalı gördüğü ilimleri tasnif etme çabasının bir ürünüdür. Eserde otuz beş ilme dair detaylı açıklamalar ve her birinin hükmünü belirten ifadelere yer verilmiştir. Bu ilimlerin her birinin belli konu ve meseleyi ihtiva etme şartı aranmaksızın, müellifin ilim istilahını geniş anlamıyla alması sonucu kitapta yer aldığı görülmektedir. Bunun neticesi olarak Mantık, Münazara, Usûl-ı

⁴⁹ Saçaklızâde, *Hâsiye 'alâ Şerhi 'Akâidi'n-Nesefiyye*, Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey, nr. 211, vr. 1b.

⁵⁰ Saçaklızâde, *Neşru't-Tevâli*, 587.

⁵¹ Nitekim “âlimlerin felsefe ve felâsifenin zemmedilmesine dair zikrettiklerinin nakli”ne dair fasılda, felsefe ile kastedilenin doğa felsefesi ile metafizik olduğunu ama özellikle de ikincinin murad edildiğini söylemektedir. Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 227. Felâsifeyi eleştirirken ifadelerinin sertleştiği yerlere yakından bakıldığında özellikle metafiziğe dair konular olduğu görülecektir. Mesela onların on akıl görüşünün mutlak surette küfre düşürücü olduğuna dair ifadeleri için bkz. Saçaklızâde, *Tertîbü'l-'ulûm*, 226.

⁵² Bu tavrın detaylı bir analizi için bkz. Ömer Mahir Alper, “Gazzâlî'nin Felsefî Geleneğe Bakışı: O Gerçekten Bir Felsefe Karştı Mıydı?”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (2001), 87-107

Fıkıh gibi küllî nitelikli ilimlerin yanı sıra Rüya Tabiri, Farsça'nın öğrenilmesi ve Tecvîd İlmi de tasnifte yerini almıştır.

Saçaklızâde, eserinde ilimler tasnifine *tertîb* kavramını merkeze alarak yaklaşma yolunu tercih etmiştir. Bunu yaparken de özellikle ilimlerin mevzuları arasındaki hiyerarşiyi dikkate almış ve bunun bir yansıması olarak ilimleri belli bir sıraya göre tertip etme yoluna gitmiştir. Dolayısıyla *Tertîbü'l-'ulûm*'da müellifin vurgusu, ilimlerden ziyade onların tertibine yönelik olmuştur. Bu durum neticesinde, ilimlerin tahsilinde gördüğü yanlış tutumlar ve bunların doğruları hemen her sayfada müellifin bir tavsiyesi olarak yerini almıştır. Bu durumun esere samimî bir üslup kattığı da söylenebilir. Öyle ki, eserin sayfaları arasında Saçaklızâde'nin kendi geçmişi de dâhil dönemine yönelik yakınma ve şikâyetlerine tanıklık etmekteyiz.

Tertîbü'l-'ulûm nüshalarının fazlalığı ve muhtelif coğrafyalardan gelen kişilerce istinsah edilerek intişar ettirilmesinin de gösterdiği üzere dönemin meşhur bir müderrisi olan Saçaklızâde, eserinde özellikle dış kaynaklı tesirlerin önüne geçme çabası olarak değerlendirebileceğimiz birtakım şerh ve hâşiye türü eserlerin okunması ve okutulmasına karşı çıkmış ve metin merkezli bir öğretimin öğrencilerin yetişmesine daha ziyade katkıda bulunacağını düşünmüştür. Bu durumun bir sonucu olarak felsefe eserlerine karşı da hayli sert ifadeler yer veren müellif, kelâm ilminde derinleşmeyi de felsefe ile iştigal etmekle aynı kategoride değerlendirmiştir.

Netice olarak denebilir ki, *Tertîbü'l-'ulûm*, pratik gayelere matuf olarak müellif Saçaklızâde'nin döneminin eksiklerini de dikkate alarak tüm ilimleri değil de faydalı olmakla nitelendirdiği ilimleri belli bir tertibe sokma ve bunu bir model olarak eğitim çevrelerine sunma gayretini ifade etmektedir. Zararlı olarak nitelendirdiği ilimleri de müstakil başlıklar açarak ele alan düşünür, yanlış tutum ve davranışlara değinmeyi de sunduğu modelin tutarlı bir bütün haline gelebilmesi için zaruri addetmiştir.

KAYNAKÇA

AKIN, Adem – DEMİR, Remzi. “Saçaklızâde Muhammed İbn Ebi Bekr el-Mar'aşî ve Tertîb el-'Ulûm Adlı Eseri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 16 (2004): 1-64.

ALPER, Ömer Mahir. *İbn Sînâ*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.

ALPER, Ömer Mahir, *Gazzâlî'nin Felsefî Geleceğe Bakışı: O Gerçekten Bir Felsefe Karşısı Mıydı?*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,

(2001): 87-107.

GAZÂLÎ. *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*, ts. Kahire.

GEL, Mehmet. "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı İlim Geleneğindeki 'Hakim Çizgi'ye 'Felsefe' Odaklı Bir Eleştiri: Saçaklızâde Muhammed el-Mar'aşı", *Ötekiler Peşinde: Ahmet Yaşar-Ocak'a Armağan*, İstanbul 2015, 643-663.

İBNÜ'L-EKFÂNÎ. *İrşâdü'l-kâsıd ilâ esnâ'l-mekâsıd*, thk. Mahmud Fâhûrî-Muhammed Kemâl-Hüseyin Sıddîk, Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1998.

KİRAZ, Celil. *Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin Beyzâvî'ye Yönelik Eleştirileri*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15/1 (2006): 319-367.

ÖZCAN, Tahsin. "Saçaklızâde Mehmed Efendi", *DİA*, 35 (2008): 368-370.

RÂGİP PAŞA. *Sefînetü'r-Râgıb ve defînetü'l-metâlib*, Bulak: Dârü't-tibâati'l-âmire, 1282.

SAÇAKLIZÂDE. *Tertîbü'l-'ulûm*, thk. Muhammed İsmail es-Seyyid Ahmed, Beyrut 1988.

SAÇAKLIZÂDE. *Tertîbü'l-'Ulûm*, trc. Zekeriya Pak-M. Akif Özdoğan, Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2009.

SAÇAKLIZÂDE. *Neşru't-Tevâli'*, thk. Muhammed Yusuf İdris, Amman: Dâru'n-Nûri'l-Mübîn, 2011.

SAÇAKLIZÂDE. *Tertîbü'l-'ulûm*, Köprülü Kütüphanesi, Hacı Ahmed Paşa Ktp. nr. 346.

SAÇAKLIZÂDE. *Tertîbü'l-'ulûm*, Ragıp Paşa Kütüphanesi, nr. 818.

SAÇAKLIZÂDE. *Tertîbü'l-'ulûm*, Raşid Efendi Kütüphanesi, nr. 540.

SAÇAKLIZÂDE. *Reddü'l-Celâl*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1115.

SAÇAKLIZÂDE. *Risâle fi'l-ittıla' 'alâ ba'di'd-desâisi'l-vâkı'a fi'l-Beyzâvî*, Râşid Efendi Kütüphanesi, nr. 62.

SAÇAKLIZÂDE. *Hâşiye 'alâ Şerhi 'Akâidi'n-Nesefiyye*, Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey, nr. 211.

EK: SAÇAKLIZÂDE'NİN TERTÎBÜ'L-'ULÛM'DA YER VERDİĞİ İLİMLER

1	İlm-i Lügat (İlm-i vaz')	19	Ferâiz
2	İştikâk	20	İlm-i Kur'an (Tefsir)
3	Hatt-ı 'Arabî	21	Hadis
4	Nahiv	22	Ahlak
5	Arûz	23	Tasavvuf
6	Kâfiye	24	Riyâziyyât
7	Tecvid	25	Hendese
8	Vakf ve İbtidâ	26	Hisâb
9	Mersûm-i Mesâhif	27	Hey'e
10	Kırâat	28	Tıp
11	Mantık	29	Teşrih
12	Münâzara	30	Mev'ize
13	Cedel	31	Muhadarât
14	Kelâm	32	Tarih/Tevârih
15	Belâgat	33	Firase
16	Bedi'	34	Rüya Tabiri
17	Usûl-ı Fıkıh	35	Farsça'nın Öğrenilmesi
18	Fıkıh		

bilimname XXXVI, 2018/2, 210-212

Arrival Date: 29.08.2018, Accepting Date: 01.10.2018, Publishing Date: 31.10.2018
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.455840>

SÂÇAKLİZÂDE'S (D. 1145/1732) UNDERSTANDING OF AL-'ULÛM: A Study in the Context of Tartīb Al-'Ulûm

✉ Yasin APAYDIN^a

Extended Abstract

Muslim thinkers including al-Fārābī, al-Khawārizmī, and Ibn Sīnā tried to present a general view of the sciences through their works on the classification of sciences (*tasnif al-'ulum*). For some the concept of science was more philosophical, while others preferred a more general approach. Ottoman thinker Mehmed b. Abī Bakr known as Sāçaklīzāde in his *Tartīb al-'ulum* sought to present the classification of sciences in a broad sense in which he dealt with thirty five sciences covering their definitions, scopes and main issues.

The book is divided into three main sections, supplementary section and epilog. Every section deals with three main issues. The first part seek to count the beneficial sciences and their division into revealed (shar'ī) and not-revealed (gayr shar'ī) sciences. Second part involves the definitions of beneficial sciences and non-virtual acts. Third part contains the hierarchy in learning process which every learner should pursue. As for supplementary part it consists of a praise of the Qur'an. Last part of the book is about philosophy and contains a strong attack to philosophers and their sciences.

In this article, I aim to present *Tartīb al-'ulum* as a part of the literature of classification of sciences. In doing so, I will try to show that the author's understanding of al-'ilm is reflected in his classification and allows him an opportunity to examine the sciences in a more general sense. There is a strong tie between Sāçaklīzāde's classification of sciences in a broad sense and his understanding of sciences. In chapter 4 of the first part of the book under the title 'equivalence of sciences under three meanings' he mentions

---

^a Res. Asst., Istanbul University Theology Faculty, yasin.apaydin@istanbul.edu.tr

that when the concept of science (al-'ilm) is used there are three possibilities. First is a group of problems (mas'ala) of the science. Second, perception (idrak) of the problems. Third, the skill (malaka) obtained after repetition of the perception. Based on this triple meanings of the science, the recitation of Quran and learning of Persian language are considered among sciences.

Secondly, it should be recorded that Saçaklîzâde's classification is based on values taken from fiqh. Firstly he classified sciences into three kinds. First of them are called useful sciences including religious ones. Second kind is the opposite of the first part and called dangerous sciences including philosophical sciences. Third kind is the sciences that are not useful nor dangerous but neutral namely they do not bring to its learner any use or danger. Every kind correspond to a particular ruling in fiqh namely fard, haram and mubah.

Thirdly, Sâçaklîzâde's main aim in his work is not merely a presentation of a classification of sciences. Rather he provides an education model for his time's learners especially for the madrasah members. In this context, he wanted to change the schedule of madrasahs. For him anything to be learned should be done gradually. A student should begin with main texts (*matn*) and then move on to more difficult texts i.e. commentaries (*sharh*) and glossaries (*hashiyah*). However what he observed conflicted with his advice. Therefore we see him complaining about learners who spend most of their times by studying some philosophical or theological text without getting benefits.

While criticizing the schedule and method of teaching in his time he also attacks the philosophers of his time and criticizes their doctrines found in their works. With a reference to a treatise on the proofs for the existence of Necessary Being of al-Dawanî called *Risāla fî İthbāt al-Wācib* he see no benefit to studying such a topic for many years. The people he criticizes are not limited to Dawanî but rather include most of the philosophers such as Fārābi, İbn Sinā, Tūsi and even theologians engaged with peripatetics like Baydāwî, İjî and Jurjānî. He mostly quotes from Ghazālî, Subqî, Ibn Qayyim al-Jawziyya.

Despite the fact that he spent most of his time learning and teaching theological texts written during the period in which kalam and philosophy are engaged, his critique of philosophy is highly sharp. He does not hesitate to accuse the philosophers by damaging the doctrine and blame the theologians by pursuing them. However like al-Ghazālî he distinguishes philosophical sciences and directs his critique to metaphysics. As an example, while he commends to the quotations taken from scholars who blames philosophy and philosophers he insists that what they meant by

philosophy is mostly part of natural philosophy and metaphysics.

I believe that without exploring the understanding of science and his exposition different dimensions of it would be difficult to gain complete picture of his classification of sciences. Likewise his important work *Tartīb al-'ulūm* is not just a book on classification of sciences but a product of a project through it its author try to change the educational system of his time.

Keywords: Islamic Philosophy, Sācaklīzāde, Tartīb al-'ulūm, Philosophical Sciences.

